

**Охорона земельних ресурсів Житомирщини:
статистичний аспект**

Висвітлено актуальні проблеми охорони земельних ресурсів Житомирщини. На основі офіційної статистичної інформації проаналізовано заходи, спрямовані на підвищення якості ґрунтів.

Ключові слова: землекористування, охорона земель, статистичні дані, еколого-економічний стан.

У житті суспільства земля відіграє важливу екологічну, економічну і політичну роль. Земля – це територія держави, а також загальний предмет людської праці, основний засіб виробництва у сільському господарстві, об'єкт господарської діяльності людини. Земля використовується також як фундамент, просторовий операційний базис для розвитку всіх галузей народного господарства. Так, за даними наукових джерел [1; 2], за рахунок земельних ресурсів у нашій країні формується близько 99% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання. Саме тому Конституція України (ст. 13) визначає, що “земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, ... є об'єктами права власності Українського народу” [3, с. 7].

На законодавчому рівні поняття “земля” тлумачиться як поверхня земної кулі, що знаходиться у межах державних кордонів України. У цьому розумінні земля вимірюється квадратними метрами, кілометрами, гектарами. Очевидно, що при характеристиці терміна “земля” в юридичному аспекті як об'єкта правової охорони від шкідливих впливів, зміст аналізованого поняття повинен охоплювати інші елементи, що стосуються, насамперед, якісного стану землі.

У контексті охорони земель від забруднення та інших факторів деградації говорять про охорону ґрунтів. Ґрунт – це родючий поверхневий шар землі, що утворився у результаті тривалої взаємодії органічних і неорганічних природних чинників. Його товщина становить від декількох сантиметрів до двох метрів. Тому варто підкреслити, що метою правової охорони землі є не забезпечення незмінності її загальної площі (що в основному не потребує значних зусиль), а зберігання, відновлення та поліпшення якісного стану земель.

Необхідність комплексного еколого-економічного аналізу заходів з охорони земельних ресурсів, які б ураховували передусім екологічну складову при вартісній оцінці останніх, зумовлена потребою суспільства у повноцінному середовищі існування. Проблеми охорони земельно-ресурсного потенціалу висвітлюють у своїх працях А. Даниленко, Б. Данилишин, Л. Новаковський, П. Саблук, А. Сахнович, В. Ситник, І. Яримчук та інші вітчизняні автори. Наукові розробки у сфері формування еколого-інформаційної бази в

© Т. В. Кобилинська, 2010

аграрному секторі економіки започаткували В. Данилко, О. Осауленко, Л. Опря, Є. Чековський. Проте окремі аспекти цієї проблематики, зокрема питання охорони землі у процесі формування й розвитку сталого екологічно безпечного землекористування, зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є визначення еколого-економічної оцінки земельних ресурсів та аналіз заходів щодо їх охорони та відтворення. Об'єктом дослідження є земельні ресурси Житомирського регіону.

У контексті реформування економічної системи нашої країни земля була і залишається основним надійним ресурсом “оздоровлення” економічної ситуації, що наразі склалася. Подолання економічної кризи через залучення в ефективний обіг земельно-ресурсного потенціалу та вдосконалення земельних відносин має розглядатись як пріоритетний стратегічний напрям розвитку України та її регіонів. Однак, незважаючи на це, використання земельних ресурсів нині має економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування [4, с. 28].

Необхідно зазначити, що сучасний економічний стан земельних ресурсів переважної частини Житомирщини характеризується як напружений та демонструє тенденцію до погіршення, а подекуди характеризується як кризовий. Це суттєво ускладнює соціально-економічний розвиток регіону, негативно впливає на ландшафтне і біологічне різноманіття, здоров'я та умови проживання населення. Проведені нами дослідження свідчать, що сучасне використання земельних ресурсів Житомирщини не відповідає вимогам раціонального природокористування. Загальна площа сільськогосподарських угідь та ріллі упродовж останніх п'яти років суттєво не змінюється і станом на 01.01.2009 р. складає відповідно 1599,9 і 1092,8 тис. га [5, с. 97].

У структурі сільськогосподарських земель найбільшу частку території регіону займає рілля – 71,6%, пасовища складають 12,5% і 8,6% – сіножаті. Розораність сільськогосподарських угідь становить близько 65,4%, що на 14,0% менше, ніж у середньому по Україні. Проте у Брусилівському та Черняхівському районах поліської частини області, а також в Андрушівському, Любарському, Попільнянському, Ружинському районах лісо-

степової частини області розораність сільськогосподарських угідь більша, ніж у середньому по країні. Високі показники розораності не є екологічно оптимальними, адже наукою і практикою доведено, що при їх підвищенні істотно знижується екологічна стійкість ландшафту. Поліпшити екологічну ситуацію можна шляхом збільшення у структурі земель частки екологічно стійких угідь (лісів, природних сіножатей та пасовищ, водойм), оскільки вони сприятливо впливають на екологічний стан прилеглої земельної території.

За даними бонітування ґрунтів за їх якість, середній бал бонітету сільськогосподарських угідь Житомирщини складає 26 (по Україні – 41). За цим показником область займає останнє (25-ге) місце у державі. При цьому у поліській частині регіону середній бонітет ґрунтів нижчий, ніж у південній (лісостеповій) частині та складає 16 балів [5, с. 98].

У цілому по області землі дуже високої якості (2–3-й клас) майже відсутні. Якісні землі (4-й клас) займають площу 51,1 тис. га, на них за рахунок природної родючості можна отримати врожай зернових до 30 ц / га. Землі середньої якості (5–6-й клас) складають 525 тис. га (відповідно, врожайність зернових для них становить до 22 ц / га). На 341 тис. га земель низької якості без застосування засобів хімізації урожайність зернових не перевищує 10 ц / га.

За даними агрохімічного обстеження, вміст гумусу в ґрунтах Житомирської області знаходиться на низькому рівні та постійно знижується. Середньообласний показник вмісту гумусу в ґрунтах – 1,92%. Площа ґрунтів із низьким вмістом гумусу становить 714,4 тис. га. У Коростенському, Народицькому, Овруцькому, Олевському районах ґрунти з дуже низьким та низьким вмістом гумусу складають 90,3–92,6%.

Одним із найсуттєвіших факторів зниження продуктивності земельних ресурсів та деградації агроландшафтів є ерозія. Так, за даними офіційної статистики, щороку площа еродованих земель країни збільшується на 80–100 тис. га. Підраховано, що з продуктами ерозії щорічно виноситься 11 млн. т гумусу; 0,5 млн. т азоту; 0,4 млн. т фосфору; 0,7 млн. т калію, втрати яких компенсуються внесенням добрив лише на 20–25%. Екологічно-економічні збитки через ерозію ґрунтів щорічно перевищують 9,1 млрд. грн. [1, с. 273]. Крім того, ерозія є основним і найбільш небезпечним дестабілізуючим фактором екологічної ситуації для ландшафтів, що призводить до забруднення та замулення струмків, річок, ставків [6, с. 10]. Загальна площа сільськогосподарських угідь регіону, що знаходяться під згубним впливом ерозії, становить 104,8 тис. га, з них: водної ерозії – 83,9 тис. га, вітрової – 20,9 тис. га, одночасно водної та вітрової ерозій – 87,8 тис. га. Процеси водної ерозії переважають у лісостеповій частині області, що пов'язано

з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, та на території Словечансько-Овруцького кряжа, в Овруцькому районі, що розташований на Поліссі. Землі, що знаходяться під дією вітрової ерозії, майже рівномірно поширені по території області. Найбільше еродованих земель у таких районах: Ружинському – 29,6% сільськогосподарських угідь, Любарському – 14,2%, Попільнянському – 11,1%. Процеси водної ерозії дуже виражені на 11,9 тис. га сільськогосподарських угідь, середньо виражені – на 20,2 тис. га, слабо виражені – на 51,8 тис. га.

Ґрунтовий покрив зони деградує не тільки під впливом ерозії, але й у результаті постійного посилення антропогенного втручання у ґрунтоутворювальний процес. Якщо ерозія ґрунтів певною мірою має місцевий характер, то деградація їх від антропогенного впливу охоплює майже всю територію сільськогосподарських угідь. Одним із поширених втручань є збільшення глибини оранки до 20–29 см. Гумусовий горизонт дерново-підзолистих та ясно-сірих ґрунтів не перевищує 18 см. Обробіток без обертання скиби в наукових джерелах називають ґрунтозахисним, плоскорізним, чизельним, мінімальним або безполіцевим. Глибина основного обробітку без обертання скиби під більшістю культур у зоні Полісся традиційно складає 18–20 см. Дослідженнями Інституту сільського господарства Полісся встановлено, що на схилах під кутом три градуси плоскорізним обробітком порівняно з оранкою в 3–4 рази скорочує рідкий стік та у 3,5 раза зменшує каламутність потоку. Інтенсивність вітрової ерозії за безплужного обробітку значно знижувалась. У середньому за 1995–1997 рр. відносна стійкість ґрунту щодо оранки зросла у 129 разів [7, с. 65]. Саме тому обробіток без обертання скиби, головною ознакою якого є збереження на поверхні рослинних решток (стерня, стебла, гичка та ін.), розпушення та подрібнення маси ґрунту оброблюваного шару без суттєвої зміни його положення у вертикальній та горизонтальній площинах, характеризується високим ґрунтозахисним ефектом.

Станом на 01.01.2001 р. в області нараховується 358,4 тис. га осушених земель, із них 0,3 тис. га мають рівень залягання ґрунтових вод менше 0,5 м; 296,3 тис. га – від 0,5 до 1,5 м; 61,8 тис. га – більше 1,5 м. Загальна площа перезволожених ґрунтів складає 79,2 тис. га (7,3% ріллі), а площа заболочених ґрунтів – 284,9 тис. га (26,4% ріллі) [5, с. 99].

Слід зазначити, що останнім часом у регіоні посилилися процеси деградації ґрунтового покриву, зумовлені техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку для навколишнього природного середовища становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб. Основними забруднювачами землі в регіоні є радіоактивні речовини (результат Чорнобильської катастрофи) та залишки хімічних засобів

захисту рослин. За даними офіційної статистики, станом на 01.01.2001 р. в області нараховувалося 1417,7 тис. га землі, забрудненої радіонуклідами, що складає 47,5% від загальної території області [5, с. 98]. Основними забруднювачами є Cs¹³⁷ та Sr⁹⁰. До зони відчуження належить 0,1 тис. га земель на території Народицького району. Із 95,3 тис. га зони обов'язкового (безумовного) відселення 4,9 тис. га складають сільськогосподарські угіддя, 70,4 тис. га – лісовкриті площі, 1,0 тис. га знаходиться у межах населених пунктів та 18,0 тис. га – інші площі. Загальна площа земель зони добровільного (гарантованого) відселення складає 600,3 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя – 129,9 тис. га, лісовкриті площі – 399,2 тис. га, у межах населених пунктів – 41,5 тис. га, інші землі – 33,4 тис. га; 11,0 тис. га відведено для розширення існуючих та будівництва нових промислових підприємств, передано у власність громадянам 103,2 тис. га. Територія зони посиленого радіологічного контролю складає 721,6 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя – 359,0 тис. га, лісовкриті площі – 268,9 тис. га, у межах населених пунктів – 62,0 тис. га, інші землі – 31,7 тис. га, передано у приватну власність громадянам 341 тис. га.

Наведений перелік еколого-економічних проблем деградації земель не є повним, але він вражає масштабами та характером наслідків неефективного використання основного багатства країни. Водночас спостерігається деяке послаблення інтенсивності, зумовлене тим, що значна частина орних земель нині не обробляється. Слід також визнати, що реформування земельних відносин, зміна форм власності й господарювання наразі не привели до

поліпшення використання земель, підвищення продуктивності землеробства, оскільки сама лише форма власності на землю, якою б вона не була, не може гарантувати захист земель від деградації та виснаження, якщо ці питання не регулюються державою.

За останні роки істотно зменшилися капіталовкладення у природоохоронні заходи та знизився рівень освоєння цих коштів. Трансформація земельних відносин, на жаль, не супроводжувалася збільшенням обсягу проектних робіт з охорони та поліпшення земель. У 2008 році на проведення заходів щодо зменшення площі еродованих земель на території області було використано 789,8 тис. грн., у т. ч. коштів із державного бюджету – 40,0 тис. грн., обласного бюджету – 749,8 тис. грн. (у т. ч. 100,0 тис. грн. – кошти обласного фонду охорони навколишнього природного середовища). За ці кошти було профінансовано:

- проектування та будівництво протиерозійних і гідротехнічних споруд для захисту від водної ерозії земель Словечансько-Овруцького кряжа – 749,8 тис. грн.;
- виготовлення проектної документації з рекультивациі порушених земель на території Андріївської сільської ради Черняхівського району – 40,0 тис. грн.

Ураховуючи деструктивний (з позиції екології) характер землекористування у регіоні, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтів, важливого значення набуває проблема проведення заходів з їх вапнування (табл. 1, за даними [8; 9]).

Таблиця 1

Динаміка проведення вапнування ґрунтів Житомирської області

Показники \ Роки	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Проведено вапнування ґрунтів, тис. га	30,8	3,5	4,0	8,0	8,2	9,5
Внесено вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т	188,0	22,8	23,1	55,9	54,3	57,2

Дані табл. 1 свідчать, що на Житомирщині площі вапнування ґрунтів з 1995 р. до 2008 р. зменшились у 3,2 рази і склали 9,5 тис. га. Майже у такому самому співвідношенні за цей період зменшились обсяги внесення вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів.

Таким чином, нинішній стан земельних ресурсів Житомирщини викликає стурбованість і вимагає перегляду існуючої системи землекористування, а також територіальної організації виробничих сил та впровадження наукової моделі землекористування. Обґрунтування та розробка такої моделі є надзвичайно важливою природничо-науковою та еколого-економічною проблемою, що має вирішуватися на основі дотримання балансу між інтенсифікацією використання земель для забез-

печення необхідного економічного зростання та збереженням земельних ресурсів.

Упровадження науково обґрунтованої системи охорони земель передбачено Земельним кодексом України. У його розвиток Верховною Радою України прийнято понад 20 законодавчих актів, що регулюють окремі аспекти використання та охорони земель. У теперішній час ці питання мають стати одними з головних при визначенні напрямів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Надалі земля повинна залишатися під особливою охороною держави. При цьому, на думку автора, важливо розробити стратегічні напрями раціоналізації землекористування. Реалізація останніх дозволить оптимізувати регіональну структуру землеволодіння, підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь та посилити

екологічну стійкість агроландшафтів. Важливим етапом виконання цього завдання є розробка методології формування всебічної інформаційної бази щодо використання й охорони земельних ресурсів як національного багатства України.

Список використаних джерел

1. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. М. та ін.]. — К. : РВПС України, 1999. — 716 с.
2. Формування ринку землі в Україні / [Галушко В. П., Білик Ю. Д., Даниленко А. С. та ін.]; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. — [2-ге вид., перероб. та доп.]. — К. : Урожай, 2006. — 280 с.
3. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
4. Осіпчук С. Про охорону земель в Україні / С. Осіпчук // Землевпорядний вісник. — 2006. — № 2. — С. 28–37.
5. Національна доповідь “Про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області за 2008 рік” [Електронний ресурс]. — Режим доступу .
www.donps.zhitomir.net — Назва з титул. екрана.
6. Данилко В. К. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів / В. К. Данилко // Статистика України. — 2007. — № 1. — С.10–15.
7. Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року. — Житомир : Рута, 2009. — 300 с.
8. Статистичний щорічник Житомирщини за 2007 рік : [стат. зб.] / за ред. Л. О. Рижкової ; Головне управління статистики у Житомирській області. — Житомир : ГУС у Житомирській області, 2007. — 503 с.
9. Статистичний щорічник Житомирщини за 2008 рік [стат. зб.] / за ред. Л. О. Рижкової; Головне управління статистики у Житомирській області. — Житомир : ГУС у Житомирській області, 2008. — 491 с.

З Днем працівників статистики!

У грудні вся українська статистична спільнота відзначила
День працівників статистики.
Щиро вітаємо із професійним святом науковців,
працівників статистичних органів,
викладачів, студентів.

Бажаємо міцного здоров'я, особистого щастя,
сімейного благополуччя,
плідної праці на благо національної статистики!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*

